

Raseljeno hrvatsko plemstvo nakon Krbavske bitke 1493.

Čalić, David

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:170139>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

DAVID ČALIĆ

RASELJENO HRVATSKO PLEMSTVO NAKON
KRBAVSKE BITKE 1493.

ZAVRŠNI RAD

Pula, 2022.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

DAVID ČALIĆ

**RASELJENO HRVATSKO PLEMSTVO NAKON
KRBAVSKE BITKE 1493.**

ZAVRŠNI RAD

JMBAG: 0303076858

Studij: Preddiplomski jednopredmetni studij povijest

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska srednjovjekovna i ranonovovjekovna povijest

Mentor: red. prof. dr. sc. Ivan Jurković

Pula, 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, David Čalić, kandidat za prvostupnika studija povijesti ovime izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat mojeg istraživanja i povezivanja već poznate literature i podataka iz povijesti hrvatskog plemstva i Krbavske bitke. Izjavljujem da niti jedan dio ovog rada nije pisan na nedozvoljen način ili prepisan kojim bi se oštetila autorska prava drugih autora. U ovom radu nije prepisan niti jedan dio nepoznate literature, već sam koristio svoje predznanje i povezoao različite podatke iz različitih predmeta sa studija povijesti.

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKIH DJELA

Ja, David Čalić, ovime izjavljujem da niti jedan dio ovog rada nije prepisan od drugih autora čime bi se kršila autorska prava. Svaki je podatak naveden u popisu literature kao dokaz o korištenoj literaturi pomoću koje sam pisao ovaj rad.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Povijesno-politički okvir Hrvatske do pojave osmanske opasnosti	2
3. Početak stogodišnjeg hrvatsko-osmanskog rata i Krbavska bitka 1493.	4
4. Hrvatsko plemstvo u najezi Osmanlija	9
4.1. Iseljenička kriza tijekom 16. stoljeća.....	10
4.2. Integracija raseljenih plemića u nove sredine.....	17
4.3. Razbojništvo i glavni akteri	21
4.4. Osmanlijsko sužanjstvo	23
5. Slom moći Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva.....	25
6. Primjer uzajamne plemićke solidarnosti.....	29
7. Zaključak	32
Objavljeni izvori i literatura.....	34
Popis priloga.....	38
Sažetak.....	39
Summary	39

1. Uvod

Hrvatska kasnosrednjovjekovna i novovjekovna povijest obilježena je velikim društvenim i političkim promjenama. Iako nije jedina zemlja koja je patila od ratnih razaranja i demografskih gubitaka, tada Hrvatsko Kraljevstvo u personalnoj uniji sa Kraljevinom Ugarskom, biva sukobljeno s moćnim i neravnopravnim protivnikom, Osmanskim Carstvom. U bitci na Krbavskom polju 1493. izgubljen je velik dio političkog naroda ili plemstva, koje je u to vrijeme predstavljalo državu i zastupalo njezine interese. U radu su objašnjeni uzroci i posljedice nagle ekspanzije Turaka-Osmanlija, koji su promijenili političku i demografsku situaciju jugoistočne Europe do danas. Masovna raseljavanja, pljačke i destrukcija materijalne imovine doveli su do gospodarske zaostalosti u usporedbi s europskim zajednicama Zapada, a konstantno je višestoljetno ratovanje rezultiralo društvenim i etno-nacionalnim krizama nakon tog razdoblja. Osmanska prijetnja je bila popraćena redovitim epidemijama i godinama gladi koje su natjerale stanovništvo na migracije prema sigurnijim krajevima. Plemići su, općenito, često gledali svoje interese pa i međusobno ratovali ili kolaborirali s neprijateljem, kako bi ojačali svoju moć i uzdigli se na političkoj sceni, međutim, često su se i pokajali zbog takvih postupaka. U radu su spomenuti plemići koji su se istaknuli u borbi s Turcima i od Hrvatske stvorili simbol otpora i zaštitnicu Europe i katoličke vjere. Pape su često svojim izjavama hvalili Hrvate kao velike i neustrašive ratnike koji se suprotstavljaju invaziji neprijatelja vjere, a i često su bili pohvalno opisivani i u svjetskoj književnosti i umjetnosti.

2. Povijesno-politički okvir Hrvatske do pojave osmanske opasnosti

Nakon vladavine dinastije Trpimirovića i smrti kralja Dmitra Zvonimira, Hrvatsko Kraljevstvo je palo u sukcesijsku krizu i međusobnu svađu plemića. Prema "Qualiteru" ili "Pacti Conventi", Hrvati su oko 1102. ušli u personalnu uniju s Ugri, pod kraljem Kolomanom, koji se osim krunom sv. Stjepana krunio i hrvatskom krunom. Hrvatsku krunu je od tada držala dinastija Arpadovići te nakon niza njenih vladara njome se po svemu sudeći posljednji put krunio Bela IV., nakon čega je kruna sv. Stjepana postala simbolom vlasti nad svim krunovinama. Krunu je izumrcem Arpadovića dinastija Anžuvina naslijedila po ženskoj liniji. Hrvatske granice su bile jasno određene prema Ugarskoj, od Jadrana do rijeke Drave, a vlast u Hrvatskoj je držao Hrvatski sabor na čelu s banom, koji je bio podložan autoritetu kralja Ugarske i Hrvatske. Hrvatski plemići su slobodno gospodarili svojim posjedima, pri čemu su bili lišeni poreznih podavanja kralju, ali su se morali odazvati na kraljev poziv ako je zemlja bila ugrožena te na svoj trošak ratovati na ozemlju do rijeke Drave, a na kraljev trošak na teritorijima ostalih zemalja Krune sv. Stjepana. Tako je bilo uređeno po „Pacti Conventi“, koja je sažeto opisala uniju dviju država.

Tijekom 14. st. na istoku u Anadoliji se vode neprekidni ratovi između Turaka i Bizantskog Carstva. Turci, odnosno, podijeljene države nekadašnjeg Seldžučkog Carstva, uspijevaju prodrijeti na europski jugoistok i srušiti vlast Bizantskog Carstva. Opće rasulo u državi i međusobne borbe za vlast, dodatno su oslabili carstvo i omogućili Turcima-Osmanlijama lakši prodor do Carigrada. Carigrad je konačno osvojio sultan Mehmed II. Osvajač 1453. te prekinuo vladavinu Bizantskog Carstva i prouzročio strah u Europi. Zemlje poput Srpskog Carstva, Bosanskog Kraljevstva, Vlaške Kneževine i, na kraju, Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva će se uskoro suočiti s velikim problemima i konstantnim oružanim sukobima koji će trajati stoljećima te tako destabilizirati europski jugoistok, prouzročiti masovne migracije, pustošenja i destrukciju plemenitih rodova. Velika bitka, koja će biti kobna za Hrvatsko Kraljevstvo, dogodit će se 9. rujna 1493. na Krbavskom polju, kada će hrvatska vojska biti teško poražena i velik broj hrvatskih plemića će izginuti. Nakon Krbave, uslijedit će novi pohodi koji će trajno oslabiti hrvatske, ali i ugarske zemlje.

Prilog 1. Korvinov obrambeni sustav nakon pada Bosne 1463.

(dostupno na:

<https://www.hercegbosna.org/forum/viewtopic.php?t=19842&p=1502382>)

3. Početak stogodišnjeg hrvatsko-osmanskog rata i Krbavska bitka 1493.

Nakon pada Bosne i pogibijom kralja Stjepana Tomaševića (1463.), hrvatski i ugarski kralj Matija Korvin je krenuo na sjeverne dijelove Bosanskog Kraljevstva kako bi uspostavio svoju vlast te stvorio administrativno-obrambeni sustav kojemu su osnovne teritorijalne vojno-civilne jedinice bili banati. Sjedišta su tih banata bila u Jajcu i Srebreniku. Prvi granični red obrambenog sustava koji se rasprostirao južno od Save činili su banati sa sjedištima u Jajcu, Srebreniku, Šapcu (Szabács) te na Dunavu, u Beogradu i Severinu. Drugi, pričuvni red, započinjao je u Pounju, a glavne fortifikacije ovog reda činile su Krupa, Kostajnica i Dubica, zatim Brod na Savi, na Dunavu Ilok (Újlak) i Petrovaradin (Pétervárad) te, na koncu, Temišvar (Temesvár, danas Timișoara).

Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo je svim snagama nastojalo usporiti osmansko napredovanje prema Europi i činio se dovoljno učinkovitim za vladavine kraljeva Žigmunda Luksemburškog (1368. – 1437.) i Matije Korvina (1443. – 1490.), koji su mnogo uložili u obrambeni pojas Kraljevstva. Glavnu vojnu silu su tvorili *banderiji*, odnosno oklopljeno konjaništvo čija je postrojba mogla brojati između 50 do 1000 konjanika, ovisno o financijskoj moći čelnika banderija.¹ Takvu postrojbu su imali kraljevi, kraljice, nadbiskupi, banovi i ostali magnati, koji bi mogli okupiti dovoljan broj dobro naoružanih vojnika. Sustav banderija je s obzirom na mobilnost osmanskih vojnih jedinica postao nedjelotvoran, jer je sustavu trebalo puno više vremena da se pripremi, podigne i aktivira. Do tada bi Osmanlije svojim djelovanjem već ostavile trajnu štetu na prostorima Kraljevstva koje su napali. Osim toga zbog svoje slabije mobilnosti banderijalnim vojskama je bilo teško djelovati protiv lako-jurišnih osmanskih trupa.

Krajem 15. st. hrvatske su zemlje s istoka i juga bile okružene osmanskom prijetnjom počevši od Dunava pa do Cetine. Hrvatske zemlje su branili domaći plemići i snage kraljevstva Ugarske, a Osmanlije prodiru sve dublje paleći posjede i otimajući ljude i stoku. Preteča bitke na Krbavskom polju 1493. se dogodila dvije godine ranije, tj. u ljeto 1491., kada je osmanska akindžijska vojska potučena u

¹ Više vidi: Ivan Jurković, "Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: *Cito. Cito. Cito. Citissime!*" (dalje: Jurković, "Vojni ustroj i obrana Kraljevstva..."), u: Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, biblioteka: Zoran Ladić (ur.), *Povijest Hrvata*, sv. 3 (dalje: Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja...*), Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 115.

klancima Vrpila kraj Korenice.² Bosanski sandžak-beg Jakub Paša je taj poraz doživio kao sramotu te je tijekom 1492. godine okupljao vojsku, oštrio mačeve i sablje, noževe i helebarde te uveo nova oružja kako bi se osvetio Hrvatima. Oformio je dobro organiziranu i opremljenu vojsku.

Osmanlije su u ljeto 1493. krenuli u pljačkaški akindžijski pohod u hrvatske zemlje i nastavili do Kranjske i Štajerske (zemlje Svetog Rimskog Carstva) te po povratku pustošili i krajeve do Krbave. Bitka na Krbavskom polju se dogodila 9. rujna 1493. te je u njoj hrvatska vojska bila potučena na isti način kao što su ugarske i hrvatske vojske svladavane u prijašnjim velikim bitkama.³ Tu taktiku "polumjeseca ili omotača" su Osmanlije u bitkama otvorenog tipa stalno koristili u svrhu lažnog povlačenja te bi s bočnih strana udarili na neprijatelja ako bi oni nasjeli na zamku. Razbiti je omotač bilo jedino moguće prodiranjem kroz neprijateljsku liniju, što se u Krbavskoj bitci nije dogodilo. Naime, hrvatsko-slavonski i dalmatinski ban Emerik Derenčin s hrvatskom vojskom se odlučno usprotivio Osmanlijama smatrajući da imaju previše plijena i tereta sa sobom te da treba na njih udariti silovito i iskoristiti njihov umor. No, njegov frontalni nalet nije uspio i bitka je završila tragično i po njega i po njegovu vojsku.

Prema najstarijem turskom zapisu o Bitki na Krbavi o "prokletom Derendžilbanu", odnosno, banu Emeriku, vidljivo je da je sa sobom vodio vojsku s preko 10.000 pješaka i konjanika dobro oklopljenih i naoružanih puškama, topovima i balistima.⁴ Brojevi su u srednjovjekovnim zapisima i kronikama često bili paušalni i preuveličavani kako bi se glorificirala slavna prošlost pobjednika. Točan broj vojnika u Krbavskoj bitci nije poznat jer suvremenici i kroničari pišu o vrlo različitim brojkama, te se stoga ne može precizno znanstveno odrediti. Ban Emerik je prije Krbavske bitke bio u otvorenom vojnom sukobu s Frankapanima Brinjskim te je čuvši da se osmanski pljačkaši kreću kroz hrvatske zemlje i otimaju i pale sve vrijedno tek tada u dogovoru s ostalim Frankapanima i Zrinskima okupio vojsku u većem broju, kako bi zaustavio osmanski prodor. Prema suvremeniku Antoniju Bonfiniju, osmanska vojska je brojila oko 9.000 ljudi, s tim da je bilo 8.000 konjanika, dok je vojska bana Derenčina brojila oko 7.000 vojnika, od kojih je bilo samo 500 konjanika, dok su svi

² Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, Knjiga IV. (dalje: Vj. Klaić, *Povijest Hrvata IV*), Zagreb: Matica hrvatska, 1988., str. 225-226.

³ Anđelko Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, Zagreb: Školska knjiga, 2005., str. 7.

⁴ Isto, str. 52.

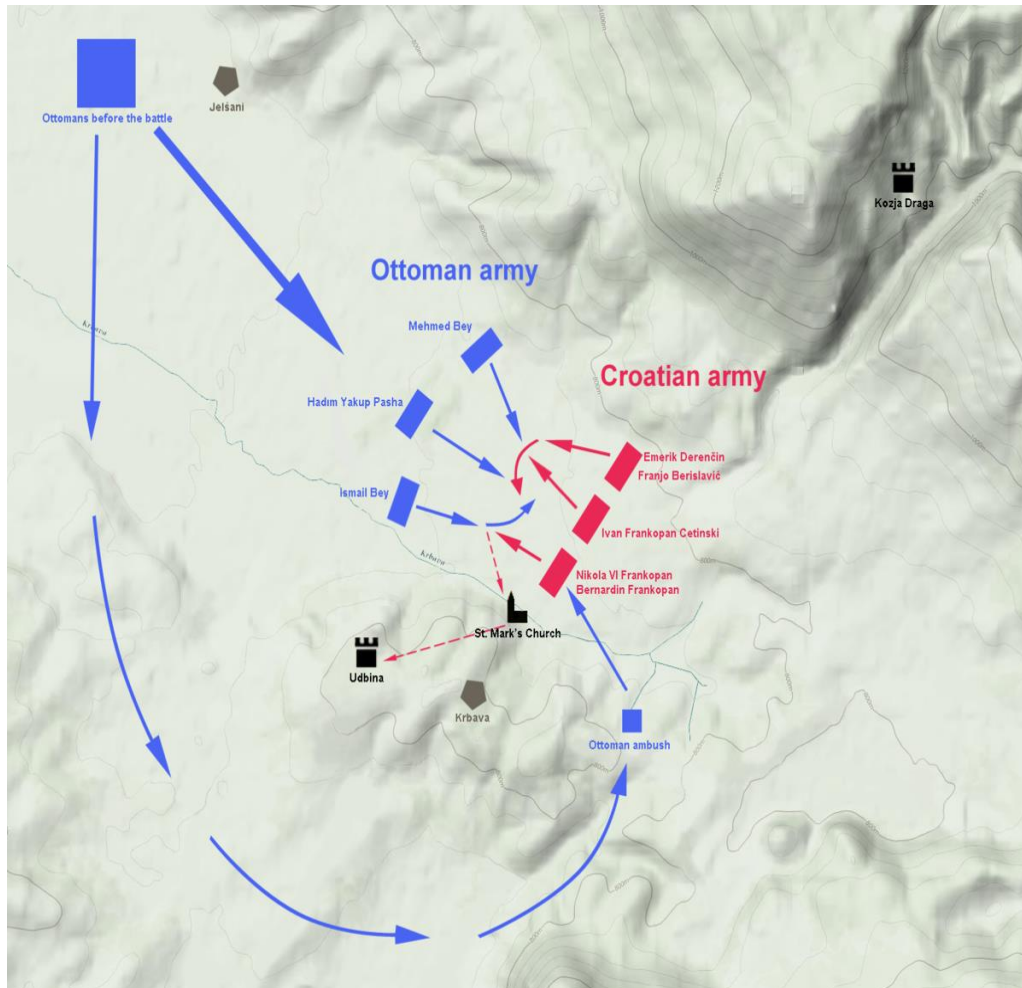
drugi hrvatski vojnici bili oskudno naoružani, a mnogi i neprofesionalni u borbi.⁵ Takav opis stanja u vojsci bana Derenčina moderna historiografija odbacuje i tumači ga kao pokušaj “opravdanja” poraza pred kraljem Vladislavom Jagelovićem. Uostalom, Bonfini je bio dvorski povjesničar i kao takav je morao biti pristran prilikom opisa zbivanja na Krbavi. No, činjenica jest da je određena nesloga u Derenčinovoj vojsci postojala, a ona je proizašla iz naslijeđenih odnosa hrvatskih velikaških obitelji i kralja u Budimu. Naime, Frankapani su bili nezadovoljni jer im je kralj Matija Korvin oduzeo Senj i kasnije osnovao Senjsku kapetaniju kao dio obrambenog pojasa. Nakon Korvinove smrti je kralj Vladislav zadržao Senj u svojim rukama odbijajući zahtjeve Frankapana da im ga vrati, pa su stoga i silom pokušali preoteti taj njima vrlo važan grad. Zbog toga je i buknuo konflikt s banom Emerikom Derenčinom i banom Ivanom Botom, koji je poginuo pod Brinjem u sukobu s Anžom Frankapanom. Hrvatska vojska koja je dočekala Jakub Pašu na Krbavi dakle bila loše organizirana, slabije opremljena, raznorodna i bez zapovjedničkog autoriteta te se, stoga, nikako nije mogla oduprijeti brzom i uvježbanom osmanskim konjaništvu.⁶

Poraz hrvatske feudalne vojske na Krbavskom polju bio je zapravo rezultatom dugotrajnoga akumuliranog nezadovoljstva, nesloge, svađa i neprilika u kraljevstvu. Istina, kralj je Matija Korvin svojom poreznom reformom znatno povećao prihode u državnu blagajnu tako što je uveo novu vrstu poreza za plemiće koji dotad nisu državi plaćali nikakav porez osim vojne službe. No, posve je jasno da je Korvinov porezni sustav uznemirio plemiće (osobito velikaše), jer je njihova privilegija o neplaćanju poreza bila rezultatom, ne samo njihovog društvenog statusa i ugleda, već i izvorom velikih novčanih prinosa u obiteljske blagajne. Nije im od primarne važnosti bila činjenica da je Korvin morao uvesti taj sustav zbog nedostatka novca za obranu kraljevstva, jer je sustav obrane i dalje funkcionirao, sve do dolaska Vladislava II. Jagelovića na vlast, kada situacija u državi postaje još gora. Naime, kralj je povukao Korvinov porezni sustav i uveo stari, kako bi pridobio aristokraciju, čime je prinos u državnu blagajnu sveden na četvrtinu onoga u vrijeme Korvina, a istovremeno je osmanska opasnost postajala još većom kako se Osmansko Carstvo širilo. Uzdržavanje velikaških banderija na granici s Osmanlijama je bilo sve težim jer je, između ostalog, kraljeva financijska pomoć u vrijeme Jagelovića bila neredovitom, a

⁵ Dragutin Pavličević, *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Novi Vinodolski: Hrvatska matica iseljenika – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1993. str. 20.

⁶ Na ist. mj.

ratna su razaranja i demografska opustošenost ostavljala te velikaše bez redovitih prihoda koji se nisu mogli nadoknaditi ratnim plijenom. Za vladavine sultana Sulejmana I. Veličanstvenog (1520. – 1566.) financijska moć Osmanskog Carstva je primjerice bila preko 50 puta većom od Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva!⁷

Prilog 2. Bitka na Krbavskom polju

(dostupno na:

https://hr.wikipedia.org/wiki/Krbavska_bitka#/media/Datoteka:Battle_of_Krbava_plan.png)

⁷ Usporedbe radi, godišnji prinosi Osmanskog Carstva su u vrijeme Korvinovih suvremenika, sultana Mehmeda II. i Bajazida II. bili tek trostruko veći. U vrijeme Jagelovića je njihov godišnji prihod u odnosu sultanov do dolaska Sulejmana na vlast bio i do šesnaest puta manjim; Albert Howe Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge – London: Harvard University Press – Oxford University Press, 1913., str. 180-181.

Prilog 3. Bitka na Krbavskom polju 1493. ilustracija Leonharda Becka iz 16. st.

(dostupno na:

https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Krbava_Field#/media/File:Battle_of_Krbava_Field.jpg)

4. Hrvatsko plemstvo u najezdi Osmanlija

Hrvatske zemlje su, između sredine 15. pa do kraja 16. st., pretrpjele nezamislivu štetu, koju su prouzročili osmanski upadi i pljačke. Nakon neslavnog i nemilog događaja na Krbavskom polju 1493., hrvatsko je plemstvo u velikom broju izginulo, a mnogi su se raselili po drugim dijelovima ugarsko-hrvatske države, posebice prema sjeveru i neokupiranim mjestima. Bilo je to vrijeme velike demografske krize, tijekom koje se osim plemenitih rodova, raselilo i obično pučanstvo pa je tako zemlja ostajala neobrađena, spaljena i opljačkana. Od sredine 15. st. društvene se prilike na prostoru od Bosne, preko Hrvatske do tadašnje Slavonije, počinju naglo pogoršavati. Prirodne nepogode, prije svega oskudica i glad, sve jače se prožimaju s turskom opasnošću. Velika glad je primjerice zahvatila granična područja Bosne i Hrvatske između 1453. i 1457. godine, nakon čega su uslijedile epidemije kuge, a zatim i veliki valovi izbjeglica prema istočnojadranskim gradovima.⁸ Oni su mogli prihvatiti manji broj bjegunaca iz Bosne, pa su ih usmjeravali prema talijanskoj obali Jadrana. Splitska komuna 1454. prevozi u Apuliju i Marke skupinu od 176 "siromašnih Bosanaca".⁹ Nakon pada Bosne u osmanske ruke se situacija dodatno pogoršala. Selo postaje nesigurnim boravištem za dugotrajnih ratnih operacija pa je bijeg prema sigurnijim područjima postao jedini način opstanka. No, sigurnija su područja u to vrijeme uglavnom bila u susjednim državama, pa su se takvi doseljenici u njima tretirali kao stranci. Štoviše, zbog komunalne autonomije, primjerice Dubrovnika, i doseljenici s prostora Hrvatskog Kraljevstva su se tretirali kao takvi, iako se Dubrovnik nalazio u sastavu Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva.¹⁰ Zbog toga su hrvatske plemićke obitelji, koje su zbog osmanskog prodora morale iseliti sa svojih matičnih posjeda, dobro znale da u Dubrovniku neće imati povlašten status dubrovačkog patricijata. Dubrovnik je

⁸ Elementarne su nepogode diljem Europe uslijedile tih godina zbog goleme erupcije vulkana Kuwae čega tadašnji stanovnici nisu bili svjesni, pa su se te nepogode uglavnom tumačile kao Božja kazna: *usp.* Krešimir Kužić, "Utjecaj erupcije vulkana Kuwae 1452.-1453. na hrvatske zemlje", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za društvene i povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 30 (2012.), str. 109-121.

⁹ Neven Budak – Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* (dalje: Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*), Zagreb: Školska knjiga, 2006., str. 381.

¹⁰ Ivan Jurković, "Socijalni status i prisilni raseljenici podrijetlom iz hrvatskih plemićkih obitelji u zemljama njihovih doseoba za trajanja osmanske ugroze" (dalje: Jurković, "Socijalni status..."), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 23 (2005.), str. 68-69.

ograđen zidinama pružao sigurnost, međutim, zbog socijalne distance velikaške hrvatske obitelji nisu bile zainteresirane za trajan boravak u tom gradu, a članove nižih i dobrostojećih hrvatskih plemića, koji su ispoljavali namjeru da dosele u grad, vlasti u Dubrovniku nisu primale u redove svojega patricijata. No, manjem je broju takvih plemića odgovarao čak i status *građanina* jer su tako lakše mogli sklapati poslove u Dubrovniku.

4.1. *Iseljenička kriza tijekom 16. stoljeća*

Nakon Krbave 1493., nisu odmah uslijedili teritorijalni gubitci, već je prevladao strah da neće imati tko braniti zemlju zbog poginulih velikaša koji su bili sposobni organizirati njezinu obranu. Krbavska županija, zajedno s okolnim županijama, gubi rapidno stanovništvo zbog godimičnih razaranja, pa se Osmansko Carstvo širi nakon tri desetljeća s lakoćom jer na tim zemljama više ne postoji učinkovit otpor.¹¹ Hrvatski su plemići sazvali hitan sabor u Bihaću nakon poraza na Krbavi i uputili pismo caru Maksimilijanu u kojem ga upozoravaju da je Hrvatska "štit i predziđe kršćanstva" te da joj je potrebna neodgodiva vojna i financijska pomoć za obranu od Osmanlija.¹² Osvajanja i napadi na prostore srednjovjekovne Slavonije, Hrvatske i Dalmacije vrhunac dostižu slomom obrambenog pojasa kralja Matije Korvina te padom Nándorfehérvára (današnji Beograd) 1521., Knina i Skradina 1522. i Ostrovice 1523. godine. Pad Korvinovog sustava je doveo do eskalacije iseljeničke krize, stoga je treće desetljeće 16. st. razdoblje velikih teritorijalnih i demografskih gubitaka u hrvatskim županijama (Krbava, Knin, Odorje i Hotuča). Osmanlije su, dakle, od pada Kraljevine Bosne 1463. do 20-ih godina 16. st. konačno uspjeli prisiliti domaće stanovništvo na odlazak i zaposjesti ta područja, koja su nekoć bila bogati krajevi.¹³

Iseljenici iz Hrvatske su se uglavnom kretali prema zapadu, tj. zemljama Svetog Rimskog Carstva i naseljavali se u pogranična područja Kranjske i Štajerske, ali i u države Apeninskog poluotoka, naročito zapadnojadranske pokrajine tih država.

¹¹ Hrvoje Kekez, "The consequences of the Battle of Krbava (1493) as seen by its contemporaries" (dalje: Kekez, "The consequences of the Battle of Krbava..."), *Review of Croatian history*, vol. 14, no. 1 (2018.), str. 66-67.

¹² Ferdo Šišić (prir.), "Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473-1496)", *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. XXXVIII, Zagreb 1937., str. 78 (234), dok. 179.

¹³ Ivan Jurković, "Klasifikacija hrvatskih raseljenika za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.)", *Migracijske i etničke teme* 19, br. 2-3 (2003.), str. 148.

Hrvatske zemlje su pretrpjele ogromnu štetu i većina njihovih teritorija je izgubljeno pred Osmanlijama. Prostor ostataka Hrvatske je od 16. st. postao obrambenom linijom kršćanske Europe od osmanskih osvajača s istoka, stoga su teritoriji srednjovjekovne Slavonije, Hrvatske i Dalmacije kasnije preustrojeni u Vojnu Krajinu. Vojna Krajina je bila militarizirana zona u kojoj su svakodnevno vođeni oružani sukobi sa Osmanlijama te su u takvim uvjetima stjecana vojna iskustva, znanja i vještine Habsburgovci koristili u narednim stoljećima diljem različitih ratišta Europe. Osim Hrvata, "na Krajinu" su dolazili i njemački, talijanski vojnici te ambiciozni ratnici koji su tako stvarali vojnu karijeru i podizali ugled svojih obitelji.¹⁴ Velik broj Vlaha pravoslavne vjeroispovijesti s područja Rumunjske, Bugarske i Moldavije sudjeluje u osmanskim paravojnim jedinicama i djeluju u njihovu korist, međutim, krajem 16. i početkom 17. st. mnogi kao prebjezi prelaze na "katoličku" stranu te ulaze u službu Habsburgovaca. Naseljavaju dakle prostore Vojne Krajine te se integriraju među domaće pučanstvo mahom čuvajući svoj vjerski identitet. Razlog takvog preokreta je uvođenje poreza za svo nemuslimansko stanovništvo i na stabiliziranim zapadnim granicama Osmanskog Carstva, dok je habsburška strana nudila pogodnost neplaćanja poreza na području Vojne Krajine. Velika potreba za ljudskim resursima privukla je Vlahe da se nasele na ta hrvatska područja, nastave uobičajen život poluprofesionalnih vojnika i postanu *krajišnicima*.¹⁵

Oko 60% autohtonoga domaćeg stanovništva je između 1463. i 1593. god. raseljeno, a stalno ratovanje je prouzročilo kontinuirane migracije, što zbog elementarnih nepogoda, što zbog gladi i epidemija. U razdoblju velikih promjena stare su hrvatske granice nestale, a središte se premješta u Slavoniju, kao još neokupiran kraj (oko Varaždina, Križevaca, Zagreba). Hrvatsko političko ime postaje svakodnevicom i u tom području pa se na koncu ostatci hrvatskih zemalja i Slavonija ujedinjuju u jednu cjelinu.¹⁶

¹⁴ Isto, str. 149.

¹⁵ Usp. Fedor Moačanin, "Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.", u: Ivan Barbarić (ur.), *Vojna krajina u Hrvatskoj*, Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1981., str. 11-41; Drago Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*, Zagreb: Vjesnik, 1991., str. 15-22; Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik. Rana krajiška društva (1545 – 1754.)*, knj. 1, Zagreb: Naprijed, 1997., str. 31-53; Nataša Štefanec, *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*, Zagreb: Srednja Europa, 2011., str. 323-452., i u tim djelima navedenu literaturu.

¹⁶ Ivan Jurković, "Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet" (dalje: Jurković, "Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici..."), *Povijesni prilozi*, vol. 25, br. 31 (2006.), str. 40-42.

U drugoj polovici 15. st. opseg migracija se naglo povećao prema zapadnoj obali Jadrana, što je sve više bila posljedica osmanskih napada. Depopulacija je zahvaćala sav prostor od Drave do Jadrana, pa se broj bjegunaca povećao. Kmetovi su napuštali svoja selišta samo u najtežim okolnostima, kad su na bijeg bili primorani. Osmanlije su iz svojih bosanskih uporišta prodirali prema Hrvatskom Kraljevstvu u svim smjerovima, tj. Slavoniji, Hrvatskoj sjeverno i južno od Velebita i prema kopnenim okružjima dalmatinskih gradova od Zadra do Splita. Do 1500. najveće prodore su pretrpjele Slavonija i srednjovjekovna Hrvatska te tijekom Mletačko-turskog rata (1499. – 1503.), a nakon njega je bilo razaranjima zahvaćeno i neposredno zaleđe gradova na istočno-jadranskoj obali. Kroz 16. st. cijeli hrvatski prostor je bio zahvaćen osmanskim pustošecim naletima. Gradovi Klis i Jajce su bili strateški važne obrambene točke, koje su do 1537. god. konačno pale u osmanske ruke. Sudbina nezaštićenih sela je najpouzdaniji pokazatelj opustošenosti hrvatskih krajeva jer su ta područja paljena strahovitom brzinom, a izraz "Opustošena Hrvatska" se odnosi isključivo na prostor seoskih društava. Takvo se pak stanje izravno odrazilo na gospodarsku moć posjeda / vlastelinstava plemenitih Hrvata.¹⁷

Trgovina je također zbog stalnih oružanih sukoba postala nesigurnom na hrvatskim prostorima, ali je zaživjela ratna privreda i ratno gospodarstvo. Plemići su se stoga nastojali prilagoditi situaciji u kojoj su se našli, pa je usvojen osmanski model raspoložbe sa što većim brojem zarobljenih neprijateljskih vojnika za koje se tražio gotov novac u ime otkupa.¹⁸ Uz zarobljavanje, išla je i pljačka i trgovina ratnim potrepštinama koje je ugroženom plemstvu postalo nezaobilazanim načinom zarade u 16. stoljeću. Uz pomoć toga su dolazili do gotova novca kako bi mogli kupiti posjede u sigurnim krajevima države i time osigurati svoj povlašten društveni status i nastavak plemenite loze.¹⁹ Plemići su svakako nastojali ostati u matičnoj zemlji, iako

¹⁷ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 382-383. Tako je primjerice Petar II. Erdődy tijekom osmanskog napredovanja 1545. izgubio grad Moslavinu i sela pripadajuća tom vlastelinstvu u Križevačkoj županiji, nakon čega je sve kmetove preselio u zapadnu Ugarsku na svoje tamošnje posjede; usp. Ivan Jurković, "Model uzročno-posljedičnih veza osmanske ugroze, klimatskih nepogoda, gladi i kuge na privredu hrvatskih i slavonskih vlastelinstava u zadnjim desetljećima 15. i tijekom 16. stoljeća", *Tabula – Časopis Odjela za humanističke znanosti, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, vol. 12 (2014.), str. 141; Szabolcs Varga, "Kuća Zrinskih nije nikad bila istinski dom obitelji Erdődy". Poglavlja iz odnosa obitelji Zrinskih i Erdődy u ranom novom vijeku", *Zbornik Odsjeka povijesne znanosti Zavoda povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 34 (2016.), str. 115-118.

¹⁸ usp. Jurković, "Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici...", str. 61-63. Slično ponašanje opisano i u: James W. Brodman, *Ransoming Captives in Crusader Spain: The Order of Merced on the Christian-Islamic Frontier*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1986.

¹⁹ Jurković, "Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici...", str. 43.

su imali prilike otići i u druge zemlje, primjerice Mletačku Republiku, Dubrovačku Republiku ili Sveto Rimsko Carstvo, međutim ključan je razlog odabira mjesta useljavanja bio očuvanje *privilegiranog društvenog statusa*, koji ne bi imali izvan Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva. Naime, hrvatski i ugarski plemići bi imali status stranog plemića u drugoj zemlji, ali bez privilegiranog statusa. U takvim okolnostima su plemići spontano razvili razne strategije preživljavanja pomoću kojih su nastojali doći do novih akvizicija, prvenstveno posjedovnih, jer su bile i nadalje temeljem njihove plemenitosti.

Strategije preživljavanja su dakle bile dijelom iz ranijih stoljeća sljednjovjekovlja naslijeđene (konzervativne), a dijelom prilagođene ili posve nove (inovativne). Tri naslijeđene i prokušane strategije su bile – službe vladaru, službe moćnim velikaškim obiteljima i službe Crkvi. No, i vladari su se trudili zaštititi plemiće i njihove obitelji, naročito one koje su bile vojno angažirane na pograničnim područjima s Osmanlijama.

S obzirom pak na status plemića angažiranih u sukobima s neprijateljima Krune sv. Stjepana, već im je kralj Matija Korvin nastojao pomoći izuzevši ih od poreznih podavanja. On je 1467. god. potvrdio zakon kojim bi plemići, koji su se povukli pred Osmanlijama ili drugim neprijateljima kraljevstva (Česi, Poljaci, Nijemci) ili nekog drugog neprijatelja i time ostali bez posjeda, bili oslobođeni poreza i do određene mjere obeštećeni za posjedovne gubitke. Isti je kralj 1486. potvrdio i zakon temeljem kojeg su takvi plemići i njihove obitelji imali mogućnost neometanog doseljavanja u županije neopterećene ratom. Svrha ovog zakona je bila da pred županijskim sucima plemić dokaže svoje podrijetlo, ako je tijekom bijega izgubio dokumente koji svjedoče njegov status. Plemstvo je bilo do tada zemaljski organizirano (sustavom županija) i njihova je mobilnost bila uglavnom horizontalne naravi. U promijenjenim okolnostima, dolazi do ubrzane mobilnosti plemića diljem Kraljevstva pa je tim zakonom Matija Korvin omogućio prognanim plemićima dokazivanje vlastita podrijetla bilo kakvim dokumentom ne starijim od šezdeset godina ili dovoljnim brojem vjerodostojnih svjedoka, te su postupci bili legitimni u svim dijelovima Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva.²⁰ Plemići su, prije svog seljenja u sigurnije krajeve, unaprijed pokušali uspostaviti dobre odnose u sredini u koju dolaze. Za

²⁰ Jurković, "Socijalni status...", str. 65.

svoju vojnu službu su dobivali plaću te, uz podjelu plijena i zarobljavanja neprijatelja, nastojali su osigurati novac kojim osigurali zbrinjavanje članova vlastitih obitelji u ratom nezahvaćenim prostorima. Radi lakše integracije u tim prostorima su stoga nastojali sa starosjediocima postići dobre odnose i putem brakova – udajama kćeriju, ali i ženidbama sinova čime su se događale nove rodbinske i svojstanske veze diljem države.²¹ Takvim se je vezama dijelom postizao primarni cilj – nasljeđivanje pa i mogućnost kupovine novog posjeda kao jamstvo privilegiranoga plemićkog statusa i odnosa sa starosjedilačkim, ali i novopridošlim plemstvom.

Određenu sigurnost su članovi plemićkih obitelji koji su ušli u crkvene redove uživali zahvaljujući univerzalnosti Katoličke Crkve. Naime, unatoč dijecezama koje su tijekom osmanskog napredovanja bile okupirane, Sveta Stolica je uz potporu hrvatskih vladara stoljećima “čuvala” imenujući na čelo takvih biskupija kanonski propisane službenike (počevši od biskupa pa naniže) desetljećima nakon njihova gubitka. Upravo u tom su razdoblju sinovi plemićkih hrvatskih i ugarskih obitelji “popunjavali” ta mjesta te su kao takvi dobijali ne samo novčanu pomoć Vatikana, već su zahvaljujući tim službama aktivno sudjelovali u političkom životu Kraljevstva. Za obitelji takvih klerika, oni su bili i vrlo važnim izvorom novčane pomoći, ali i osloncem naročito u školovanju novog naraštaja tih obitelji. Istovremeno je i Sveta Stolica imala dvojaku korist od njih. S jedne su strane bili čvrstim uporištem u srazu s “neprijateljima vjere” – Osmanlijama, a s druge i respektabilnom snagom u obračunu s Reformacijom koja se upravo tada pojavila.²²

Nesigurna je međutim bila strategija oslanjanja na službe magnatima. Ona je naime ovisila o poziciji i uspješnosti gospodara. Krajem 15. i početkom 16. st. je došlo do naglog izumiranja velikaških obitelji po muškoj liniji,²³ a i teritorijalni gubici koje su trpjele automatski su povlačili za sobom u tešku životnu situaciju ogroman broj njihovih plemenitih službenika (*familiars*). Unatoč takvu stanju, služba je velikaškim (starim i novoformiranim) obiteljima, osobito onima koje su svoje posjede imale na prostorima pošteđenim svakodnevnim razaranjima, za veći dio preživjelih

²¹ Jurković, “Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici...”, str. 47.

²² Isto, str. 51-54.

²³ Preživjeli su samo knezovi Zrinski, tržačka loza knezova Frankapana i knezovi Blagajski koji su odselili u susjednu Kranjsku; usp. Jurković, “Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici...”, str. 49-50.

nižih i dobrostojećih plemenitih obitelji bila jedinim izlazom iz stanja potpunoga osiromašenja i ugroženosti njihova socijalnog statusa i ugleda.²⁴

Jedan je od primjera teškog stanja u eri osmanskog pritiska na hrvatske, odnosno slavonske plemiće zasvjedočen je i dokumentom "Kraljevina Slavonija postaje Štit i predziđe Ugarske i dobiva novi pečat 1496.". Iz tog dokumenta je vidljivo da je niže slavonsko plemstvo poslalo svoje predstavnike u Budim, na čelu s Jurajem Kapetanovićem od Desnice, Nikolom Vojkovićem od Vojkovca i Bernardom Turocom. Ondje su se okupili i drugi velikaši i baruni Kraljevstva, pa su pred njima i kraljem Vladislavom Jagelovićem zamolili da im obnovi stari grb Slavonije. Kralj je bio svjestan koliko napora hrvatske zemlje ulažu, na čelu s hercegom i banom Ivanišem Korvinom (sinom kralja Matije Korvina), u ratovanju s Osmanlijama. Stoga je Slavoniju želio osnažiti, ne samo potvrdom starih zakona, prava i običaja, nego i većim počastima svojom darežljivošću i providnošću odlikovati, jer ta Kraljevina, koja se prostire između rijeka Save i Drave, vodi neprestane ratove s Osmanlijama. Imenovao je dakle Slavoniju "štitom i predziđem" cijelog Kraljevstva Ugarske i Hrvatske: "Tako je, dakle, kako bi kraljevina Slavonija i svi vjerni u njoj iskusili kraljevsku darežljivost, odlučeno da se spomenutoj kraljevini i svom plemstvu u njoj, nakon promišljanja i savjetovanja baruna i prelata, dodijeli ovaj grb. Dopušteno je i dozvoljeno da se, od tada pa za sve vijeke vjekova, služe tim grbom na svojim zastavama, kao i na svim drugim vojničkim stvarima, a mogu taj grb i pečatiti crvenim voskom na svim ispravama i poslanicama".²⁵ Iz tog je privilegija posve razvidan težak položaj Slavonije i njezina plemstva u konstantnom ratnom vihoru koji je odnosio sve više života između rijeka Drave i Save koje su simbolički prikazane i u tom grbu.

Vladavina Vladislava II. Jagelovića bila je inače obilježena velikom promjenom u financiranju protuosmanskoga obrambenog sustava koji je izgradio Matija Korvin. Naime, Vladislav je nastojao prilikom izbora ugarsko-hrvatskog kralja pridobiti plemstvo omogućivši mu stare povlastice o neplaćanju poreza. Time su sredstva za financiranje sustava srezana pa je teret obrane uglavnom pao na pleća onih plemenitih obitelji koje su imale posjede na granici s Osmanlijama. Zbog nedostatka novčanih sredstava, sustav je počeo propadati pa je potražio vanjsku potporu. Dobio

²⁴ Na ist. mj.

²⁵ Nada Klaić (prir.), *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb: Školska knjiga, 1972., str. 367, dok. 233.

ju je tek u savezu s Mletačkom Republikom dok je ova ratovala s Osmanskim Carstvom (1499. – 1503.). Sklopio je s njom savez pod uvjetom da protuosmanski obrambeni sustav dobija godišnju potporu od 100.000 zlatnih dukata dok traje rat, a nakon potpisivanja primirje s Osmanlijama da Mlečani godišnje isplaćuju 40.000 zlatnika za potrebe održavanja tog sustava. No, sve je upropastio ušavši u protumletački savez (Cambraiska liga, 1508.) nakon čega Mlečani obustavljaju isplatu u te svrhe pa blagajna Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva sa skromnim prihodima više nije bila u stanju održavati Korvinov obrambeni sustav.²⁶

Sultanu je svakako cilj bio osvajanje Hrvatske, pa su ipak Hrvati samoorganizacijom uspijevali svojim naporima pružati otpor. Posebno zaslužan za obranu Hrvatske krajem 15. i početkom 16. st. bio je herceg i ban Ivaniš Korvin²⁷. Iako je kralj Vladislav II. potpisao primirje s Osmanlijama (1503.), bosanski paše nisu poštovali sporazum te su otvoreno napadali hrvatske zemlje. U jednom takvom nasrtaju je i Ivaniš Korvin smrtno ranjen (1504.), a 16. kolovoza 1513. odvila se bitka kod Dubice, kada je hrvatska vojska pod vodstvom bana Petra od roda Berislavića potukla osmansku vojsku bosanskog sandžak-bega Januza-age, kraj mjesta Dubice između Save i Une. Tijekom 1512. sultana Bajezida II. zamjenjuje njegov sin Selim I. koji odbacuje sve mirovne pregovore sa kraljem Vladislavom II. i nastavlja svoje vojne kampanje, osvojivši tako gotovo cijeli srebrenički banat. U međuvremenu je novoizabrani hrvatski ban Petar Berislavić čvrsto odlučio i zakleo se da će svim svojim snagama pokušati zaustaviti osmanski prodor u Hrvatsku i držati granicu od Srijema kroz Bosnu do Dalmacije. Unatoč takvoj plemenitoj namjeri, našao se u teškoj situaciji s nedovoljno sredstava. Imao je čak nakanu da oporezuje i posjede zagrebačkog biskupa i lokalnog klera te je s tim planom otišao i u Rim tražiti pomoć, gdje mu je papa Lav X. ponudio financijska sredstva. Tijekom ljeta 1513., Osmanlije su iz Bosne prešli između Une i Save te napali okolice Petrinje. U međuvremenu, ban Berislavić je čuo o osmanskome pohodu i spremio se za bitku zajedno s knezom Nikolom III. Zrinskim, ocem Nikole IV. Šubića-Zrinskog. Osmanske vojskovođe su podcijenile okupljenu hrvatsku vojsku, vjerojatno zbog malobrojnosti i odlučili su ju napasti te su se 16. kolovoza sukobili u žestokoj bitci. Pobjedu je odnijela hrvatska

²⁶ Usp. Bernardin Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia – Govor za Hrvatsku (1522.)*, studiju, prijepis i prijevod pripr. Ivan Jurković – Violeta Moretti (dalje: Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia...*), Modruš: Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2010., str. 31-32. i u tom djelu navedenu stariju literaturu.

²⁷ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 290-291.

vojska, nanijevši Osmanlijama težak poraz, koji je završio zarobljavanjem ili utapanjem mnogih Osmanlija pri bijegu. Ban Petar Berislavić se proslavio ovom bitkom i nastavio je braniti Hrvatsku od daljnjih turskih napada. Kralj Vladislav II. ga je imenovao županom od Dubice i priorom od Vrane. Kasnije je pokušao u dogovoru s hrvatskim velikašima i biskupima reorganizirati i taktički prilagoditi obranu Kraljevstva, ali je tijekom tih pregovora 1520. u jednoj od niza vojnih intervencija kraj Drežnika nesmotreno uletio u martološku stupicu i poginuo nakon što je, da ironija bude veća, porazio upravo tu brojnu osmansku formaciju martolosa.²⁸

4.2. Integracija raseljenih plemića u nove sredine

Pored opisanih strategija stjecanja novih posjedovnih akvizicija ili novčanih potpora preko služba vladaru, Crkvi i magnatima, valja naglasiti da hrvatskim plemićima nije bilo zazorno integrirati se niti u plemićke općine. Naime, krajem 13. i do početka 14. st. su kraljevi tvrđavni vojnici – *gradukemti* (lat. *iobagiones castris*, mađ. *jobbágyok*) mahom, bili uzdignuti u plemićki status.²⁹ Postali su tako vlasnicima manjih posjeda, ali su i nadalje funkcionirali kao zajednica (općina) plemića pa su zahvaljujući svojoj brojnosti predstavljali stanovitu silu na lokalnim razinama vlasti. U eri su ih osmanskoga sve jačeg pritiska, međutim, susjedni velikaši često prisiljavali na obavljanje dužnosti običnih kmetova.³⁰ Kako bi im se oduprli, oni su kao zajednica potražili oslonac u novopridošlim dobrostojećim, pa čak i novopridošlim magnatskim obiteljima, *adoptirajući* ih u svoje zajednice. Adopcija je bila jedna od mogućnosti integracije pred Osmanlijama prognanih plemića u novu zajednicu, koja im je osiguravala kakav-takav posjed i sigurnost za članove njihovih obitelji. Putem adopcije, prognani je ili izgnani plemić ostvarivao pravo na imanje, novac, radnu snagu i sigurnost koju mu pruža nova obitelj i zajednica, dakle na zadržavanje privilegiranoga plemićkog statusa. Osim adopcijom, i brakovima se novopridošlih sa starosjedilačkim pripadnicama plemenitih općina također osiguravala neometana integracija u novu zajednicu preko djevojačke kvarte (*quarta puellaris*) te tako i dvorno mjesto (*curia*). Njihovi međusobni interesi su rezultirali još većom doseobom

²⁸ Vj. Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 301-344.

²⁹ Erik Fügedi, *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred*, Budapest: CEU Press, 1998., str. 3.

³⁰ Jurković, "Socijalni status...", str. 73.

raseljenog plemstva na prostore plemenitih općina, jer su ti plemići uglavnom bili dobro poznati i ugledni u državi, te su se preko njih manje plemenite općine lakše uspijevale suprotstaviti magnatima i njihovim težnjama. Plemenite općine (bivših gradukmeta) su dakle raseljenom plemstvu bile boljom opcijom udomaćivanja na novom prostoru od odlaska u gradsku sredinu, jer je život članova tih općina više nalikovao staromu standardu života doseljenih plemića od onoga unutar gradskih zidina, pa makar to bio primjerice Gradec (Zagreb).³¹ Pored ovih unutarnjih migracija na prostore plemenitih općina, gradova ili darovanih imanja po kralju odnosno crkvenom dostojanstveniku, u puno manjoj su mjeri hrvatski plemići bili sudionicima i vanjskih migracija.

Razdoblje hrvatske raseljeničke krize je pogodovalo austrijskim zemljama u Kranjskoj i Štajerskoj time što je došlo do tzv. *Wüstungsprozessa*.³² Austrijski plemići su iskoristili kmetove iz Hrvatske koji su krenuli u potragu za boljim životom i nastojali ih napučiti na svoja opustjela selišta radi boljeg gospodarskog razvitka. Za hrvatske plemiće se, primjerice, u zemljama Svetog Rimskog Carstva provodila tzv. segregacijska politika, na način da su tretirani kao stranci (*extranei*). U početku osmanskog pritiska na Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, car Maksimilijan je pomogao odbjelim plemićima i dopustio im naseljavanje u austrijske zemlje, međutim, i ti su se plemići s vremenom nastojali domoći što više zemljišnih posjeda i moći kako bi se učvrstili na tom području. Austrijskom plemstvu se to nije svidjelo, stoga su nastojali prekinuti naseljavanje hrvatskih plemića. Broj hrvatskih doseljenih plemića se naglo povećavao pa su se austrijski staleži uplašili njihova prebrzog, ne samo širenja brojem, već i osnaživanja katoličkog plemstva u tim zemljama! Naime, već od tridesetih godina 16. st. je prelazak na protestantizam među autohtonim austrijskim plemićima već uzeo toliko maha da su predstavljali labilnu većinu u zemaljskim strukturama vlasti.³³ Kako su Hrvati bili katolicima, austrijskim protestantskim staležima nije bilo u interesu da izgube kontrolu pa su konstantno pritiskali Habsburgovce da se ograniči doseljavanje Hrvata pod raznim, često i posve nelogičnim, izgovorima. Na koncu su i uspjeli ishoditi zakon po kojemu stranci nisu mogli kupiti posjed na prostoru austrijskih zemalja pa je tako zaustavljeno useljavanje hrvatskoga i ugarskog katoličkog plemstva. Za vrijeme vladavine austrijskog

³¹ Jurković, "Socijalni status...", str. 73-75.

³² Isto, str. 64.

³³ Isto, str. 76.

nadvojvode i cara Ferdinanda I. hrvatske su zemlje trpjele strahovite udare. Hrvatska je na koncu postala Vojnom krajinom, bojištem i obrambenom linijom na kojoj se istovremeno zadržalo hrvatsko i ugarsko plemstvo i na kojoj se uspjelo zaustaviti islamsko širenje prema zapadu.

Osim naseljavanja hrvatskih prognanika u zemlje Austrije, smjerovi migracija su duboko zahvatili Mletačku Republiku i unutarnje zemlje Italije. Lovorka Čoralić je, primjerice, pratila useljavanje Hrvata na prostor Mletačke Republike putem oporuka sastavljenih u vremenu od 14. do 16. st., dakle tijekom najveće ugroženosti Hrvatske. Tako se tijekom 15. st. broj oporuka Hrvata u Veneciji povećavao s prosječnih 35 godišnje u prvoj polovici tog stoljeća na prosječno 462 oporuke godišnje u drugoj polovici stoljeća, što govori o njihovom trajno brojnijem useljavanju u taj grad. Najviši doseg krize se dogodio u vremenu nakon Krbave 1493., kada je nastala velika politička, iseljenička i vojna kriza te se kroz cijelo 16. st. broj Hrvata u Mletačkoj Republici povećavao. Trajno naseljavanje i integracija u mletačku sredinu donijelo je tim Hrvatima bolji život, a Mlečanima bolji razvitak, međutim, hrvatski su korijeni i identitet s vremenom nestali.³⁴ Naime, broj hrvatskih plemića i svećenika, koji bi njegovali etno-konfesionalni identitet takvih useljenika, bio je neznatan pa je i dolazilo do ubrzane akulturacije i asimilacije Hrvata u mletačku sredinu.³⁵

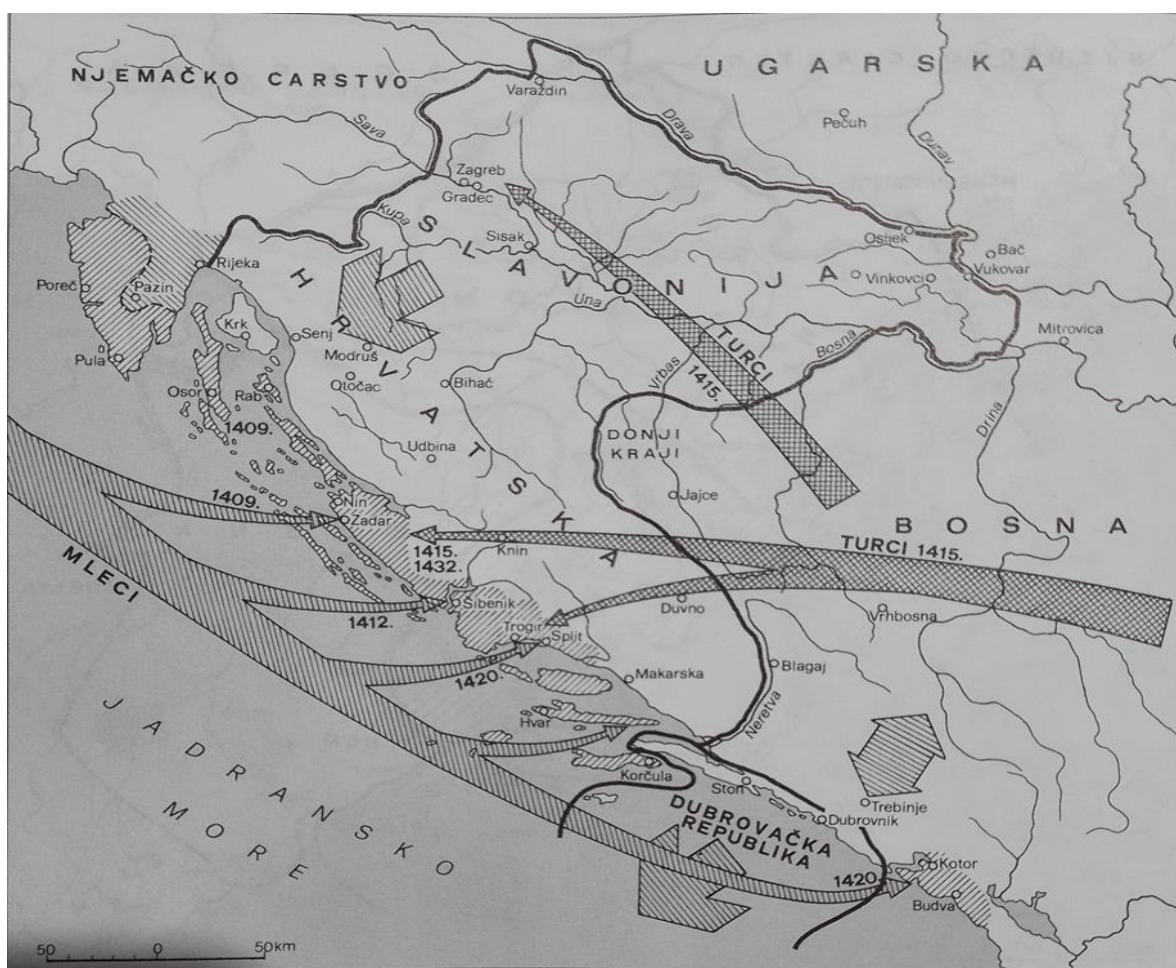
Jedini primjer useljavanja u Veneciju magnatske / vladarske obitelji jest obitelj Kosača. Članovi te velikaške humske obitelji su, zbog ratnih razaranja i pada Bosne 1463., te Hercegovine 1482., bili primorani napustiti zemlju i krenuti prema Veneciji. No, oni su kao plemići bili tek jednima od brojnih patricija (njih više stotina) u Veneciji pa su unatoč plemenitom statusu izgubili svaki utjecaj na politička, kulturna i vjerska zbivanja u novodoseljenoj sredini. Štoviše, osim usmene i pisane tradicije da su nekoć bili vladarima na istočnojadranskoj obali uz dolinu Neretve, funkcionirali su tek kao prosječni mletački patriciji izgubivši stari jezični, vjerski i etnički identitet.³⁶ I primjer posljednje bosanske kraljice, Katarine Kosače, kćeri bosansko-hercegovačkog velmože Stjepana Vukčića-Kosače, također je znakovit. Bila je rođena kao bosanska krstjanka. Kasnije je, ušavši u dinastički brak s kraljem

³⁴ Lovorka Čoralić, *U gradu svetoga Marka*, Zagreb: Golden Marketing, 2001., str.81-83.

³⁵ O takvim migracijama detaljnije u: Ivan Jurković, "Migracije. Raseljenička kriza za osmanske ugroze: »U baščini mojoj ne dadu mi priti«, u: Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja...*, str. 99-113.

³⁶ Lovorka Čoralić, "Ogranak humske velikaške obitelji Kosača u Mlecima: tragom oporučnih spisa (16.-17. stoljeće)", *Zbornik Odsjeka povijesne znanosti Zavoda povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 35 (2017.), str. 145-155.

Stjepanom Tomašem Kotromanićem, prihvatila katoličku vjeru. Tako je postala maćehom njegovom sinu Stjepanu Tomaševiću, posljednjemu bosanskom kralju. Nakon što su Osmanlije pogubili Stjepana, Katarina je emigrirala s pratnjom u Rim, gdje je pod zaštitom pape umrla na glasu svetosti. Unatoč takvom životnom opredjeljenju, djeca su joj islamizirana i uklopljena u novi društveni sustav Osmanskog Carstva.³⁷

Prilog 4. Hrvatske granice i politička situacija tijekom 15. st. (preuzeto iz: preuzeto iz: Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 444).

³⁷ Luka Špoljarić, "Bosanska kraljica Katarina i humanisti, dio drugi: Nikola Modruški, *De humilitate*", *Zbornik Odsjeka povijesne znanosti Zavoda povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 37 (2019.), str. 88-91. i u tim članku navedenu literaturu o Katarini Kosači.

Prilog 5. Napredovanje osmanskih snaga i pljačkaški pohodi prema Hrvatskoj tijekom 2. polovice 15. st. (preuzeto iz: Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 445).

4.3. Razbojništvo i glavni akteri

Među prvim udarnim jedinicama i najzaslužnijim za ratna razaranja, Osmanlije su koristile svoje lako-mobilne trupe, koje bi naglo upadale u neprijateljski teritorij i širile strah. Osmanske pljačkaške postrojbe, poput *akindžija*, *martoloza*, *azaba*, *voynuka* i drugih, kretale su se brzo i sa sobom su odnosile plijen i robove u sužanjstvo.

Akindžije su bile lako-mobilne konjaničke postrojbe i živjeli su uglavnom na graničnim područjima Osmanskog Carstva. Bili su zaduženi za iznenadne upade i

pljačku ruralnih područja, pri kojim bi devastirali sela i omogućavali lakše kretanje regularne osmanske vojske. Bili su izrazito brutalni i nisu marili za dob ili spol svojih robova te im je najbitnije bilo skupiti što više plijena. Bili su opremljeni lukovima i strijelama, sabljama, kopljima ili ratnim sjekirama i stvarali su velike probleme hrvatskim i ugarskim banderijima, koji su bili oklopljeni i sporije se kretali. Osim pljačke služili su za nadziranje kretanja neprijateljske vojske te tako dojavljivali lokalnoj vlasti o mogućim kontranapadima ili mogućem plijenu. Od 15. do polovice 17. st. stvarali su velike probleme Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, sve dok nisu uvedene mobilne konjaničke postrojbe u Hrvatskoj, koje su preuzele njihovu taktiku i ograničile njihovo djelovanje.

Martolozi ili *armatoli* su bili pripadnici paravojnih postrojbi Osmanskog Carstva, sačinjeni uglavnom od kršćana na Balkanskom poluotoku, a u izvorima se spominju u *Poljičkom statutu* tijekom 15. stoljeća. S vremenom su pripadnici tih postrojbi, u početku mahom pravoslavni kršćani, uglavnom bili muslimani, a zadaća im je bila čuvati puteve, nadzirati granice, upadati u neprijateljske zemlje i pljačkati. Kao i *akindžije*, bili su prethodnica regularne vojske, imali su brojne povlastice poput neplaćanja rente *spahijama*, bili su oslobođeni državnog nameta te su imali široku samoupravu. Široko su operirali u Hrvatskoj, Hercegovini, Bosni i Crnoj Gori, kao i u unutrašnjosti države. Prema izvorima, *martolozi* su često prelazili u službu Mletačke Republike i Habsburgovaca zbog bolje plaće.³⁸

Voynuci su bili pripadnici kršćanske vjere, uglavnom Vlasi i Slaveni, koje je Osmansko Carstvo koristilo na Balkanu tijekom svoje ekspanzije. Imali su privilegiran položaj u državi, služili su kao paravojne jedinice koje su čuvale granice i upadali u neprijateljske zemlje. Odgovarali su *sandžak-begovima* i najčešće su bili zastupljeni u Srbiji, Bugarskoj, Makedoniji, Grčkoj (Tesalija) i Vlaškoj te Albaniji i dijelovima Bosne.³⁹

Azabi ili *azapi* su bili neregularna vojska koja je bila sačinjena uglavnom od mladića nemuslimana. Koristili su se kao lako mobilna postrojba koja je upadala u neprijateljske zemlje i prethodila regularnoj vojsci te su se iskazivali u razbojništvu i

³⁸ "martolozi", *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 26. 9. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39209> .

³⁹ Mesut Uyar – Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Santa Barbara, California: Greenwood Publishing Group, 2009. str. 64-66. https://books.google.hr/books?id=JgfNBKHG7S8C&pg=PA64&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

otimanju. Služili su i kao pomorske posade te tako pljačkali neprijateljske luke, posebno mletačke, đenovske i druge trgovačke države. Koristili su različita oružja, od lukova i strijela, sablja, sjekira, helebarda, samostrela i oružja na crni barut. Često su regrutirani s područja Anadolije te su, osim za pljačke, bili zaduženi i za čuvanje utvrda.

Sve su ove postrojbe imale zajedničku ulogu, tj. pljačku i razbojništvo. Osmansko Carstvo je svojom naglom ekspanzijom moglo podignuti različite vrste pješćkih i konjaničkih formacija koje su prethodile regularnoj vojsci i otvarale široka vrata za daljnja osvajanja. Svi su bili korišteni u napadu na Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo te su s vremenom stvorili velike probleme u obrani i narušili demografsku sliku. Protjerivanjem i zarobljavanjem domaćih žitelja, Osmansko Carstvo je destabiliziralo demografski, a time i vojni potencijal države koju je napadalo. Europsko konjaništvo se teško odupiralo takvim brzim manevrima, što je rezultiralo velikom pogibijom plemstva na bojištu i gubljenjem patrimonija. Hrvatsko plemstvo je, stoga, nastojalo iskoristiti osmansku taktiku te tijekom druge polovice 16. i 17. st. upotrijebiti slične taktike ratovanja s Osmanlijama, što je na koncu rezultiralo stabilizacijom ratišta i zaustavljanjem Osmanlija.

Hrvatski plemići Petar Kružić i Nikola Zrinski su tridesetih godina 16. st. u Beču nastojali objasniti kralju Ferdinandu da su svi podložnici osmanskog sultana, kršćani ili nekršćani, zapravo "Turci" te za njih legitimna vojna meta.⁴⁰ Izgleda da su u religijskom višestoljetnom ratu s "neprijateljima prave vjere", najveće strahote i ubojstva radili oni koji su bili iste vjere kao i branitelji, odnosno katolici i pravoslavci u službi osmanskog sultana.

4.4. Osmanlijsko sužanjstvo

Prvo spominjanje sužanjstva s područja Hrvatske javlja se oko 1470., u početnom razdoblju osmanske invazije na Hrvatsku. Kako bi se što više oslabila moć otpora onih područja koji su trebali biti uključeni u granice carstva, Osmanlije su nastojali što više uništiti civilnu i materijalnu podlogu tih područja. Tjeranje ljudi, pljačka i njihovo odvođenje u sužanjstvo, bili su početni stadij onoga što će prerasti u

⁴⁰ Jurković, "Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...", str. 122.

kasnija osvajanja. Te zemlje ostaju puste i bez žitelja te se tako gotovo čitav hrvatski prostor pretvorio u opustošeno područje, pri čemu se krajolik, od proizvodnih površina do naselja, mogao samo s naporom obnavljati. Opustošeni krajolik, beživotni prostor, predstavljao je stvarno otvorena vrata za još brži prodor osmanskih pljačkaša. Važnim ciljem su bili kršćanski sužnjevi, a u prepadima je dio stanovništva smrtno stradavao, a oni preživjeli u najboljoj životnoj dobi bi bili uhvaćeni i odvedeni u osmansko ropstvo. U notarijatu dalmatinskih gradova, od Zadra do Dubrovnika, zabilježeni su samo oni rijetki pojedinci za čije su boravište znale njihove obitelji i koje su mogle skupiti gotov novac za otkupninu iz ropstva. S najvećim brojem sužnjeva takva veza nikad nije bila ostvarena, a ako dijelom i jest, to ponajviše nije bilo zabilježeno u notarijskim spisima, već su se doticaji s osmanskim lokalnim vlastima i njihovim zatočenicima ostvarivali osobnim, neslužbenim putevima. Tako postoje dvije skupine izvornih podataka: one o sužnjevima i demografskim gubitcima koji su rijetko zabilježeni te oni iz kojih se može nazrijeti tek odraz i slika osmanskih provala s neusporedivo velikim brojem ljudi odvedenih u ropstvo.

Prema primjeru iz jedne zbirke dubrovačkog arhiva spominje se petnaest sužnjeva s različitih lokacija Hrvatske između 1470. i 1497. godine. Ti podatci ocrtavaju prostor koji su zahvatile osmanske provale i iz kojeg su ljudi odvođeni u ropstvo. Spomenute zarobljene osobe u uzorku iz dubrovačkog notarijata, potjecale su iz gotovo svih zemalja Hrvatske. Jedanaestero njih su bili podrijetlom iz seoskih područja; iz Hrvatske općenito (*de patribus Croatiae*) 4 sužnja, iz Like 2 sužnja, iz Slavonije (*de patribus Slavoniae*) 1 sužanj, te po dvoje iz šibenskog i splitskog distrikta. Troje su bili iz Senja, Šibenika i Umaga. Poseban zapis je o plemiću Nikoli Frankapanu, zarobljenom u Krbavskoj bitci (1493.). U ratu su najviše stradavala nezaštićena seoska područja, a osmanski pljačkaši su odvodili u ropstvo svakog tko im se našao na putu, ne obazirući se na spol, ali vodeći računa o dobi. Od petnaestero spomenutih zarobljenika, desetero njih su bili žene i djeca, a petero njih odrasli muškarci.⁴¹ Takav je odnos prema uhvaćenim kršćanima upečatljivo je opisao biskup Divnić:

Presveti Oče u Kristu i Gospodine, preblagi Gospodine, prvo Vam ljubim svete noge.

⁴¹ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 384-386.

Mislim da je Vaša Svetost usmeno i pismeno obavještena o porazu kršćanskom i o propasti pokrajina Hrvatske, Slavonije i Panonije koju je upravo nedavno okrutno prouzrokovao mrski neprijatelj naše vjere... Turčin, odakle, kamo god zaželi, siguran izlijeće, te oprčava i pljačka susjedne pokrajine kako mu se prohtije: prodire u Iliriju i Liburniju i po teutonskim krajevima trkom prolazi sve do izvora Save i po volji, gdje hoće, podiže tabor. Nitko mu ne dolazi ususret, nitko mu se ne suprotstavlja, preblazeni Oče, niti ima ikoga čije bi se snage mogle izjednačiti i uspoređivati s njegovima. Siguran živi u Bosni i svugdje je izvan pogibelji kamo god kreće. Obilujući isto tako i ljudima i svim ratnim sredstvima ide kamo ga je volja. Pustoši polja, sječom obara stabla, razara kuće i gradove, odvodi stoku koliko god je ima. Zarobljenike vodi u jaram, pljačka, udara na muke, žestoko istrebljuje, tjera ih bosonoge i gole preko brda i kamenja. Bezbožna rulja vuče ih polumrtve ili konopima ili konjskim repovima. Štapovima i bičevima, kao da su zvijeri, goni gospođe raspuštenih kosa, koje poprskane dječjom krvlju, nagrđene udarcima, izranjenih obraza, uzalud uzdišu, leleču i jecaju moleći bezuspješno od nekoga pomoć ili utjehu. Strahovito divlji neprijatelj k sebi odvođe na najsramočniji način zlostavljene djevojke i djevice Bogu posvećene, dječake i malu djecu vezane poput životinja na konjima, na zarobljenicima iskušavaju sve vrste surovosti i mučila koja se ne mogu ni zamisliti, a kamoli ispričati. I tako strašna mučenja time ne završavaju, bezbožan se narod još razmeće i diči...⁴²

5. Slom moći Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva

Osmansko napredovanje prema Srednjoj Europi je doseglo svoj vrhunac tijekom 16. i 17. stoljeća. Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo se našlo u velikim problemima, gotovo 90% zemlje je okupirano za vladavine sultana Sulejmana II. Veličanstvenoga (1520. – 1566.), koji se proslavio kao najmoćniji vladar Osmanskog Carstva. Kralj Ludovik II. Jagelović, ugarsko-hrvatski i češki kralj, se oženio habsburškom princezom Marijom Austrijskom 1522., nadajući se pridobiti habsburške zemlje i njihove vojne snage. Bitka na Mohačkom polju u Ugarskoj 1526. je bila velika i odlučujuća pobjeda Osmanlija u kojoj je kralj Ludovik II. poginuo. On je predvodio

⁴² Juraj Divnić, *Pismo papi Aleksandru VI.*, prir. Olga Perić, Šibenik: Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 1995. str. 11-15.

glavninu vojske, snage u Transilvaniji ugarski velikaš Ivan Zapolja, a dio vojske knez Krsto Frankapan Ozaljski te pričuvne postrojbe u Hrvatskoj kapetan Petar Kružić. Snage sultana Sulejmana su zaobišle vojsku u Transilvaniji i direktno se sukobile s vojskom kralja Ludovika na močvarnom području neravnog terena kraj Mohača u kojoj su Osmanlije svojim vojnim manevrima zaokružili i probili vojsku kralja Ludovika. Mnogi vojnici koji su se povukli su bili uhvaćeni i pogubljeni, a poraz ugarske i hrvatske vojske na Mohačkom polju 1526. je označio slom moći Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva. Osmanlije su dalje krenule prema Budimu, opljačkale ga i konačno ga zauzevši tek 1541. godine.

Mnogi hrvatski plemići su stradali u Mohačkoj bitci te su se njihove obitelji našle u teškoj situaciji boreći se za goli opstanak. Nakon smrti kralja Ludovika II., vođene su dinastijske borbe za vlast između pristaša Ivana Zapolje i austrijskog nadvojvode i sveto-rimskog cara Ferdinanda I. Habsburškog. Osmanlije su iskorištavali svaki trenutak unutarnjeg sukoba u Hrvatskoj i redom osvajali gradove po Hrvatskoj te između 1527. i 1528. osvojili Krbavu, Liku, Obrovac i Jajački banat. Novoizabrani kralj Ferdinand I. nije slao pomoć Hrvatskoj u mjeri u kojoj je bila potrebna, bez obzira na njegova obećanja. Našao se u oskudici novca i postupno je počeo gubiti svoje pristaše. Naime, kralja Ivana Zapolju priznavala je Sveta stolica, Francuska, Poljska i Venecija pa čak i Sulejman II. Veličanstveni. Zapolja je dobivao veću podršku od ugarskog i hrvatskog plemstva jer je bio rodom iz te države, dok je Ferdinand I. zapravo bio stranac, a prema saborskoj odluci na Rakoškom polju 1505., nijedan vladar, koji je tuđinac, nije mogao vladati državom. Stoga je Ivan Zapolja trebao biti izabran za kralja Ugarske i Hrvatske. Nesloga u državi, ali i to što Hrvatskoj nije stizala pomoć od kralja dok su Osmanlije gotovo neometano palili sela i gradove, izazivalo je kod hrvatskih plemića veliko nezadovoljstvo – toliko da su se početkom 1526. htjeli odcijepiti od Ugarske. Na saboru u Cetingradu 1. siječnja 1527. Hrvatski je sabor, neovisno o Ugarskoj, donio odluku u kojem prihvaćaju Ferdinanda I. za kralja Hrvatske i potpuno samostalno odlučuju, što znači da je Hrvatsko Kraljevstvo bilo samostalnom državom u zajednici s Ugarskom, a ne njezinim dijelom. Dodatan problem je stvaralo širenje protestantizma, na čiju stranu su prešli

mnogi moćni plemići, a crkvene vlasti nisu imale stabilnost da suzbiju širenje, već su se sukobljavali i ginuli oko prijestolja.⁴³

Hrvatska se plemićka struktura s obzirom na njezin ljudski potencijal naglo počela osipati. Nakon Krbave, a zatim i Mohačke bitke, plemići su prešli pod okrilje Habsburgovaca kako bi dobili potporu i sigurnost onoga što je od kraljevstva ostalo, a što je prozvano *ostatcima ostataka nekada slavnog Kraljevstva*. Govorom za Hrvatsku (*Oratio pro Croatia*) knez je Bernardin Frankapan kao izaslanik Hrvatskog sabora pred njemačkim staležima u Nürnbergu zatražio 19. XII. 1522. pomoć od cara Svetoga Rimskog Carstva i njemačkih plemića hitnu i neodgodivu vojnu i novčanu pomoć. Naime, te su godine Osmanlijama pali u ruke glavni grad Knin i moćna tvrđava Skradin čime je Hrvatska teritorijalno bila prepolovljena. Evo što je između ostalog rekao:

S bolju se prisjećam kako mi je preko sto tvrđava, kaštela i gradova, što razorio, što oduzeo, i već su svi opustjeli. Kroz suze vam prenosim kako su te strašne zvijeri (a vidio sam ih vlastitim očima) počesto sav moj posjed ispunjale stravičnim pokoljem. Poklali su i odvukli djecu pred očima roditelja, muškarce naočigled ženama; supruge su, dok su to promatrali jadni muževi, obeščastili i silovali; dvogodišnjju i trogodišnjju djecu koju nisu mogli povesti raskomadali su pred majkama; svećenike su i starce nemilosrdno povlačili po zemlji dok je u njima bilo daha; pogođenima nesrećom na ramena su natovarili teret; dječake su dali odvesti, a u svom su bijesu presudili da ispuste dušu oni koji nisu mogli podnijeti tolike putne napore. Naposljetku, poslužili su se svakom vrstom okrutnosti. Tražim da vaše preuzvišenosti razmisle o ovome: bude li Hrvatska došla pod tursku vlast (odvratio to od nas dobri Bog), gdje će biti kraj mukama i nevoljama jasnih kršćana. Baš nigdje. Tim će se živinama tako otvoriti jednostavan prolaz u koju god zemlju da požele ići. Moći će opustošiti bilo koju provinciju, oteti i spaliti bilo koji grad pod vlašću vaših preuzvišenosti. I o tvojoj se kući radi kad gori susjedov zid.⁴⁴

Najezda Osmanlija je teško zaprijetila opstanku hrvatskih plemića, a zbog žestokih svakodnevnih borbi papa Aleksandar VI. je Hrvatsku prozvao *Predziđem*

⁴³ Ante Sekulić, "Senjanin Nikola Jurišić i obrana Kisega 1532.", *Senjski zbornik*, god. 17, br. 1 (1990.), str. 16-18 (<https://hrcak.srce.hr/74369>).

⁴⁴ Violeta Moretti, "Oratio pro Croatia Bernardina Frankapana", *Modruški zbornik*, no. 3 (2009.), str. 165-186 (<https://hrcak.srce.hr/79732>).

kršćanstva (*Antemurale Christianitatis*). Knez Bernardin Frankapan je bio jedini plemić visokog ranga koji je uspio i preživjeti i izbjegnuti osmanlijsko sužanjstvo te je postao vrlo popularan i slavljen u Europi kao veliki kršćanski borac iz Hrvatske.⁴⁵

Prilog 6. Hrvatska nakon bitke na Mohačkom polju 1526.

⁴⁵ Kekez, "The consequences of the Battle of Krbava...", str. 68.

Prilog 7. Zadnja faza osmanskog osvajanja Hrvatske u drugoj polovici 16. st.

6. Primjer uzajamne plemićke solidarnosti

Plemići su se nastojali pobrinuti da njihove obitelji budu smještene na sigurnom području. Tako su primjerice u Senj, kao siguran grad i moćnu tvrđavu, njegovi kapetani smjestili svoje obitelji, ali se i međusobno bratimili s namjerom da im obitelji budu zaštićene dok je ijedan među njima bio živ. Prema dokumentu iz Senja 15. kolovoza 1526. prije bitke na Mohačkom polju, senjski su kapetani Petar Kružić i Grgur Orlovčić sačinili dokument u kojem su se obvezali da će, u slučaju pogibije

jednog, drugi preuzeti brigu o obitelji i imovini poginulog. Nakon nekoliko dana od potpisivanja ugovora, u bitci na Mohačkom polju poginuo je Grgur Orlovčić i iza sebe ostavio udovicu i maloljetnu kćer te svu imovinu o kojoj je brigu preuzeo Petar Kružić. Plemstvo je bilo svjesno da se u svakodnevnom ratovanju sa Osmanlijama može dogoditi pogibija u bitci, stoga su nastojali pronaći načine kako bi svoju plemenščinu očuvali i obitelj zbrinuli. U sastavljanju takvih ugovora bili su prisutni i drugi plemići i svećenici koji bi dokument pisali, kako bi postojali svjedoci koji bi uvažili vjerodostojnost dokumenta. Jedan drugog nazivaju *eredom*, odnosno nasljednikom imovine, u slučaju smrti jednog od njih.

Senj, 15. kolovoza 1526.

Mi kapitul' crikve sen(j)ske damo na znan(j)e v'sim' i vsakomu, pred kih' lice pride ov' naš' list' otvoren kako pride pred' nas' plemeniti knez' Pet(a)r Kružić', noseći niko pismo, pisano ruku popa Bartola Dušmanića, kanonika crikve sen(j)ske, proseći nas' da bismo mu (j)e postavili v kn(j)ige naše kancelari(j)e. Mi vid(j)evši n(j)ega podobnu prošn(j)u, prijasmo rečeno pismo i postavismo (j)e v našu kvadernu; koga pismo tenur (j)est' takov': V ime Bože amen. L(e)t G(ospo)dnih .čf.i.g. (1524.) maja miseca na d(a)n .e.ī. (16.), čin(j)eno v kaštele sen(j)skom', pred manu notarom' i sv(j)edoci zdola pisanimi, navlastito pred' plemenitimi Ivanom Križanićem', Ivanom Novakovićem', Ivanom Stumpićem', Pavlom' Slipčićem' i Pavlom' Križanićem' i pred' inimi mnogimi plemenitimi. Kadi i pred kimi plemenitimi knez' Grgur Orlovčić' z (j)edene strane, a z druge plemeniti knez' Petr Kružić' vsakim' bol(j)im' putem' i običa(j)em', kim' se more izreći, oblubista i zavezasta se (j)edn' drugomu, ne silu ni strahom' pripravni, dapače svoju vlašću i dobru vol(j)u, za l(j)ubav' u bratin'stvo, ko e meju nimi, po v' put': da ako bi G(ospo)d(i)n Bog' sudil' koga meju n(j)ima, tr bi umarl prez' ostanka, da on', ki bi od' niju živ' ostal', da (j)e on' ered' i ostanak n(j)egov'; da on' mozi uživati i radovati vsako n(j)egovo imin'e i plemen'ščinu i vsako ino blago, gibuče i negibuče vičnim' zakonom', i n(j)ega ostanak za n(j)im'. Leto i dan, mesto, svedoci, kako zgora. I ja pop' Baertol' Dušmanić', kanonik crikve sen(j)ske, oblastju apostolsku notar očití, bih' pri vsem' zgora pisanom' v svedočastvo zgora pisanih', molen' i prošēn' pisah' v(j)erno.⁴⁶

⁴⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski (prir.), *Acta Croatica – Listine hrvatske*, sv. 1, Zagreb: Gaj, 1863., str. 212-213, dok. 210.

Kružić je ispoštovao svoj zavjet i pobrinuo se za Orlovčićevu obitelj. Kad se Orlovčićeva kći udavala, na nju je upravo u ime miraza prenio svu imovinu pokojnog oca!

Petar Kružić je bio hrvatski plemić, uskočki kapetan i neustrašivi ratnik protiv Osmanlija. Njegovo se ime prvi puta pojavljuje u dokumentima 1520. kao kraljev zapovjednik utvrde. U osmanskoj najezi tijekom prvih desetljeća 16. st., stvorena je paravojna postrojba nazvana *uskoci*, a prvo im je središte bila hrvatska utvrda Klis, ponad Splita i Solina, kojom je zapovijedao upravo Petar Kružić. Kružić je bio prisiljen na selidbu s matičnog posjeda Krug u Lapačkoj županiji, koji su Osmanlije zauzeli te je, kao i brojni hrvatski i ugarski plemići, nastojao pronaći novi posjed. Prema kranjskom plemiću, barunu i polihistoru J. W. Valvasoru, Petar Kružić je bio vlasnik mjesta Lupoglav u Istri. Mnogi su ga kroničari veličali kao velikog i časnog ratnika. Vojnu karijeru je započeo 1513. priključivši se posadi utvrde Klis koja se nalazila na samom rubu obrambenog pojasa Hrvatske. Postao je članom graničarske konjaničke postrojbe te je pao u zarobljeništvo ili "osmansko sužanjstvo" i čekao svoj otkup. Nakon oslobođenja, u vrijeme banovanja Petra Berislavića, imenovan je kliškim zapovjednikom konjaničke postrojbe između 1518. i 1519. godine. Petar Kružić je sudjelovao u bitci na Plješivici, zajedno s banom Petrom Berislavićem, i istaknuo se kao veliki ratnik i mrzitelj martoloza, koji su ubili bana i odrubili mu glavu te ju odnijeli sa sobom namjeravajući za nju dobiti velike novce u ime otkupnine. Kružić ih je, međutim, uspio sustići i oduzeti im Berislavićevu glavu, a nakon te bitke ga je kralj 1520. god. imenovao kliškim županom te kapetanom Senja i Klisa s Grgurom Orlovčićem.⁴⁷ Kružić je poginuo braneći Klis 1537. nakon čega je Klis i pao Osmanlijama u ruke, a njegovi su se posadnici (uskoci) povukli u Senj, gdje su nastavili braniti hrvatske granice.

⁴⁷ Ivan Jurković, "Veliki i osobit razbojnik' u službi pape – Petar Kružić, kapetan najjužnijeg dijela protuosmanskoga obrambenog sustava Hrvatske", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 25 (2007.): str. 153-154 (<https://hrcak.srce.hr/18620>).

7. Zaključak

Hrvatske zemlje su od 15. do 19. st. trpjele veliku štetu, ne samo destrukcijom materijalne baštine, već i u demografskoj slici stanovništva i plemstva. Protjerivanje stanovništva dovelo je do golemih migracija s prostora jugoistočne Europe, koje su se kretale prema istočnojadranskoj obali, unutrašnjosti Hrvatske i Ugarske i prema Srednjoj Europi. Poticanje na križarenja privuklo je mnoge strance, koji bi u ime Boga istjerali Osmanlije iz Europe – prijetnju opstanku kršćanstva. Očito je da su pape koristeći osjećaje vjerske ugroženosti htjele pridobiti mase za borbu protiv Osmanlija štiteći i na takav način svoj autoritet. Stanovništvo je masovno stradavalo – odvođenje u ropstvo, pljačka i sve ubrzanija islamizacija društva na osvojenim teritorijima dovela je do velikih geopolitičkih promjena na tom prostoru. No, Osmanlijama su uvelike pomagale i postrojbe sastavljene od kršćana, koje su širile strah među domaćim stanovništvom te su upravo one najviše pljačkale i pustošile kršćanske zemlje koje su pružale otpor. Pored osmanske opasnosti i stalnog ratnog stanja, masovne migracije su pospješene i zbog velikih elementarnih nepogoda poput suša, ekstremnih hladnoća, a potom gladi i učestalih kužnih epidemija. Plemstvo je, zbog devastacije i gubljenja svojih posjeda, bilo prisiljeno seliti se u sigurnije krajeve matične države, kako bi očuvalo svoj plemeniti društveni status. Kraljevi Hrvatske i Ugarske su bili svjesni velike opasnosti. Stoga su plemićima nastojali pomoći putem raznih privilegija koje su omogućile lakšu integraciju prilikom njihove doseobe na novom prostoru. Kralj Matija Korvin se uvelike trudio svojim zakonima i obrambenom strategijom zadržati zemlje Krune sv. Stjepana pod svojom kontrolom i spriječiti daljnje provale Osmanlija. Iako su bili u istoj državi, Hrvati su jedino samoorganizacijom i borbom uspijevali zadržati neprijatelja podalje od svojih zemalja te su tijekom stoljeća počeli primjenjivati slične vojne taktike kao i Osmanlije. Razbojništvo i ratno profiterstvo su cvjetali, odvođenje u sužanjstvo s obiju strana je postalo glavnim izvorom prihoda koje je trajalo stoljećima. Osnivane su mnoge paravojne postrojbe koje su imale zadaću upadati u teritorij Osmanlija i nanositi im štetu poput uskoka i graničara. Imajući privilegije, prije svega oslobođenje plaćanja poreza feudalcima i kraljevoj blagajni, jedan je broj zainteresiranih starosjedioca, ali i novopridošlih vojnika prihvatio novačenje za potrebe obrane i to iz različitih slojeva društva. Poraz na Krbavskom polju 1493. je postao simbol hrvatske žrtve u novom

vijeku, koja je u neravnopravnoj borbi s moćnim neprijateljem izgubila velik dio političkog naroda, odnosno plemića. Hrvati su, kroz stoljeća, ipak uspjeli očuvati svoj politički integritet, identitet odnosno jezik i kulturu, iako su njemački i mađarski pokušaji, naročito tijekom novog vijeka, hegemonije bili česti. Stoga, mogu sa sigurnošću reći da je hrvatski narod zahvaljujući žrtvama koje je podnio krajem srednjega i tijekom ranoga novog vijeka svoju državu očuvao kroz stoljeća, bez obzira što je u više navrata bila federalnom jedinicom novih političkih sustava tijekom 20. st. i mnogih pokušaja drugih država da tu istinu prekriju.

Objavljeni izvori i literatura

- Barbarić, Ivan (ur.), *Vojna krajina u Hrvatskoj*, Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1981. (dostupno na: https://www.hismus.hr/media/documents/izdavastvo/ID-2-1981_Vojna_krajina_u_Hrvatskoj.pdf, pristup 23. svibnja 2022.)
- Budak, Neven – Raukar, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Brodman, James W., *Ransoming Captives in Crusader Spain: The Order of Merced on the Christian-Islamic Frontier*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1986.
- Cravetto, Enrico, *Povijest: Humanizam i renesansa, doba otkrića*, knj. 8, ser. Biblioteka Jutarnjeg lista – Povijest, ur. Zrinka Blažević, Zagreb: Istituto Geografico De Agostini S.p.A, 2008.
- Čoralić, Lovorka, *U gradu svetoga Marka*, Zagreb: Golden Marketing, 2001.
- , “Ogranak humske velikaške obitelji Kosača u Mlecima: tragom oporučnih spisa (16.-17. stoljeće)”, *Zbornik Odsjeka povijesne znanosti Zavoda povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 35 (2017.), str. 145-155.
- Divnić, Juraj, *Pismo papi Aleksandru VI.*, prir. Olga Perić, Šibenik: Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 1995.
- Frankapan Modruški, Bernardin, *Oratio pro Croatia – Govor za Hrvatsku (1522.)*, studiju, prijepis i prijevod prir. Ivan Jurković – Violeta Moretti, Modruš: Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2010.
- Fügedi, Erik, *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred*, Budapest: CEU Press, 1998.

- Jurković, Ivan, "Klasifikacija hrvatskih raseljenika za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.)", *Migracijske i etničke teme* 19, br. 2-3 (2003.), str. 147-174. (dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/7855>, pristup 10. siječnja 2022.)
- , "Socijalni status i prisilni raseljenici podrijetlom iz hrvatskih plemićkih obitelji u zemljama njihovih doseoba za trajanja osmanske ugroze", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 23 (2005.), str. 63-85. (dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/7448>, pristup 10. siječnja 2022.)
- , "Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet", *Povijesni prilozi*, vol. 25, no. 31 (2006.), str. 39-69. (dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/12793>, pristup 10. siječnja 2022.)
- , "'Veliki i osobit razbojnik' u službi pape – Petar Kružić, kapetan najjužnijeg dijela protuosmanskoga obrambenog sustava Hrvatske", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 25 (2007.): str. 153-181. (dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/18620> , pristup 10. siječnja 2022.)
- , "Model uzročno-posljedičnih veza osmanske ugroze, klimatskih nepogoda, gladi i kuge na privredu hrvatskih i slavonskih vlastelinstava u zadnjim desetljećima 15. i tijekom 16. stoljeća", *Tabula – Časopis Odjela za humanističke znanosti, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, vol. 12 (2014.), str. 139-149.
- , "Migracije. Raseljenička kriza za osmanske ugroze: »U baščini mojoj ne dadu mi priti«, u: Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, biblioteka: Zoran Ladić (ur.), *Povijest Hrvata*, sv. 3, Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 99-113.
- , "Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: *Cito. Cito. Cito. Citissime!*", u: isto, str. 115-133.

- Karbić, Marija (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, biblioteka: Zoran Ladić (ur.), *Povijest Hrvata*, sv. 3, Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
- Kaser, Karl, *Slobodan seljak i vojnik. Rana krajiška društva (1545 – 1754.)*, knj. 1, Zagreb: Naprijed, 1997.
- Kekez, Hrvoje, "The consequences of the Battle of Krbava (1493) as seen by its contemporaries", *Review of Croatian history*, vol. 14, no. 1 (2018.), str. 63-90. (dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/214146>, pristup 10. siječnja 2022.)
- Klaić, Nada (prir.), *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb: Školska knjiga, 1972.
- Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, Knjiga IV., Zagreb: Matica hrvatska, 1988.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan (prir.), *Acta Croatica – Listine hrvatske*, sv. 1, Zagreb: Gaj, 1863.
- Kužić, Krešimir, "Utjecaj erupcije vulkana Kuwae 1452.-1453. na hrvatske zemlje", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za društvene i povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 30 (2012.), str. 109-121. (dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/95086>, pristup, 10. ožujka 2022.)
- Lybyer, Albert Howe, *The Government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge – London: Harvard University Press – Oxford University Press, 1913.
- "martolozi", *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39209>, pristup 10. siječnja 2022.)
- Mijatović, Anđelko, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, Zagreb: Školska knjiga, 2005.

- Moačanin, Fedor, "Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.", u: Ivan Barbarić (ur.), *Vojna krajina u Hrvatskoj*, Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1981., str. 11-41.
- Moretti, Violeta, "Oratio pro Croatia Bernardina Frankapana", *Modruški zbornik*, no. 3 (2009.), str. 165-186. (dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/79732>, pristup 10. siječnja 2022.)
- Pavičić, Slavko, *Hrvatska vojna i ratna povijest*, Split: Sveučilišna knjižnica u Splitu, 2009.
- Pavličević, Dragutin, *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Novi Vinodolski: Hrvatska matica iseljenika – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1993.
- Roksandić, Drago, *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*, Zagreb: Vjesnik, 1991. (dostupno na: http://www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/triplex2/wp-content/uploads/2012/02/ROKSANDIC_srbi_u_hrvatskoj.pdf, pristup 21. svibnja 2022.)
- Sekulić, Ante, "Senjanin Nikola Jurišić i obrana Kisega 1532.", *Senjski zbornik*, god. 17, br. 1 (1990.), str. 15-24. (dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/74369>, pristup 10. siječnja 2022.)
- Šišić, Ferdo (prir.), "Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473-1496)", *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. XXXVIII, Zagreb 1937., str. 1-181.
- Špoljarić, Luka, "Bosanska kraljica Katarina i humanisti, dio drugi: Nikola Modruški, *De humilitate*", *Zbornik Odsjeka povijesne znanosti Zavoda povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 37 (2019.), str. 83-97.
- Štefanec, Nataša, *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*, Zagreb: Srednja Europa, 2011.

Uyar, Mesut – Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Santa Barbara, California: Greenwood Publishing Group, 2009.

Varga, Szabolcs, “‘Kuća Zrinskih nije nikad bila istinski dom obitelji Erdődy’. Poglavlja iz odnosa obitelji Zrinskih i Erdődy u ranom novom vijeku”, *Zbornik Odsjeka povijesne znanosti Zavoda povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 34 (2016.), str. 107-123.

Popis priloga

Prilog 1. Korvinov obrambeni sustav nakon pada Bosne 1463. (dostupno na: <https://www.hercegbosna.org/forum/viewtopic.php?t=19842&p=150238> 2)

Prilog 2. Bitka na Krbavskom polju (dostupno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/Krbavska_bitka#/media/Datoteka:Battle_of_Krbava_plan.png)

Prilog 3. Bitka na Krbavskom polju 1493. ilustracija Leonharda Becka iz 16. st. (dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Krbava_Field#/media/File:Battle_of_Krbava_Field.jpg)

Prilog 4. Hrvatske granice i politička situacija tijekom 15. st. (dostupno na: Budak, Neven, Raukar, Tomislav „Hrvatska povijest srednjeg vijeka“ Školska knjiga, Zagreb 2006. str. 444)

Prilog 5. Napredovanje osmanskih snaga i pljačkaški pohodi prema Hrvatskoj tijekom 2. polovice 15. st. (dostupno na: Budak, Neven, Raukar, Tomislav... str. 445)

Prilog 6. Hrvatska nakon bitke na Mohačkom polju 1526. (dostupno na: Budak, Neven, Raukar, Tomislav... str. 446.

Prilog 7. Zadnja faza osmanskog osvajanja Hrvatske u drugoj polovici 16. st. (dostupno na: Budak, Neven, Raukar, Tomislav... str. 447.

SAŽETAK

Tijekom 15. st. događaju se velike demografske i političke promjene na jugoistoku Europe. Osmansko Carstvo koje naglo širi svoje granice opasno zaprječuje opstanku susjednih država, koje se na kraju nisu uspjele obraniti. Zbog svog naglog širenja i vojnih pohoda te stalnih pljački, Osmanlije uzrokuju masovna iseljavanja žitelja te su tako nastale velike migracije. Autor nastoji objasniti uzroke, posljedice i odredišta iseljeničke krize koja je izravno zahvatila hrvatski prostor. Hrvatsko Kraljevstvo, tada u uniji sa Ugarskim, suočilo se sa velikim gubitkom teritorija i demografskom krizom koja je trajala i u narednim stoljećima. Bitka na Krbavskom polju 1493. bila je u Hrvatskoj početkom rasapa hrvatske plemićke strukture, koja je u to vrijeme predstavljala državu. Hrvatska je postala bojište sa svakodnevnim oružanim sukobima te granicom kršćanske Europe i Islama.

Ključne riječi: plemstvo, pljačka, Osmanlije, raseljavanje, status, integracija, Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo

SUMMARY

During the 15th century, major demographic and political changes took place in southeastern Europe. The Ottoman Empire, which is rapidly expanding its borders, dangerously hinders the survival of neighboring states, which in the end failed to defend themselves. Due to their rapid spread and military campaigns and constant looting, Ottomans cause mass emigration of residents and thus large migrations have occurred. The author tries to explain the causes, consequences and destinations of the emigrant crisis that directly affected Croatia. The Kingdom of Croatia, then in union with Hungary, faced a great loss of territory and a demographic crisis that continued through the centuries. The battle of Krbava field in 1493 was the beginning of the disintegration of the Croatian noble structure in Croatia, which at that time represented the state. Croatia has become a battleground with daily armed conflicts and the border of Christian Europe and Islam.

Keywords: nobility, plunder, Ottomans, displacement, status, integration, Croatian-Hungarian Kingdom